

HANNIBAL LECTER: STUDIJA SLUČAJA FIKTIVNOG LIKA

Selman Repišti

Apstrakt: Cilj ovog rada je prikaz slučaja imaginarnog lika, dr Hannibala Lectera, na osnovu analize sadržaja četiri knjige („Hannibal“, „Hannibal: postanak“, „Kad jaganjci utihnu“ i „Crveni zmaj“), četiri filma sa istoimenim nazivima i dvije sezone od po 13 epizoda serije „Hannibal“. U prvom dijelu, analiza se odnosi na razmatranje pomenutog slučaja uzimajući u obzir dijagnostičke kriterijume sljedećih klasifikacija bolesti: DSM-IV, DSM-V i ICD-10. Potom, ponuđena je deskripcija ličnosti dr Lectera kroz savremene modele strukture ličnosti: Model velikih pet, HEXACO model, Model velikih sedam, Dvofaktorski model i Jednofaktorski model. Posebno smo se osvrnuli na tumačenje bihevioralnih obrazaca ovog fiktivnog lika iz ugla klasičnih psihodinamskih teorija, te kroz prizmu teorijskog stanovišta Jacquesa Lacana. Dodatno, njegovo ponašanje je objašnjeno rukovodeći se postulatima kognitivno-bihevioralne paradigme, te evolucione psihologije. Na kraju rada, pobrojani su zaključci, nastali kao sinteza prethodnih interpretacija, odnosno eklektičkog pristupa korištenog prilikom pomenute analize. Istaknuti su i nedostaci ovakve vrste analize, u vidu metodoloških ograničenja kvalitativnog istraživanja na jednom ispitaniku (studije slučaja) i problema diferencijalne dijagnostike u slučaju kontroverznog lika kakav je dr Hannibal Lecter.

Ključne riječi: *antisocijalni poremećaj ličnosti, psihoanaliza, procjena ličnosti, analiza ponašanja, studija slučaja*

Uvod

Sa sve većim oslanjanjem na statističko-psihometrijski pristup, u psihologiji se polako gubi interesovanje za kvalitativna istraživanja, u koja možemo ubrojiti i *patobiografske* analize književne i filmske građe. Za ovakav vid studija, ostaje još kakvo-takvo zanimanje u oblasti kliničke psihologije, te psihijatrije. Kako je riječ o idiografskom (nasuprot normativnom) pristupu, u stručnoj psihološkoj javnosti prisutna je bojazan da on nosi preveliku opasnost od subjektivnosti, koja je svakako kontraindikovana prilikom primjene naučnog metoda na odabrani predmet istraživanja.

Međutim, kritički prikaz određenog slučaja (gdje je riječ ne o uzorku veličine jednog entiteta, kako se to površno prikazuje u metodološkim monografijama, već o uzorcima ponašanja datog entiteta (ispitanika, subjekta) tumačenih pozivajući se na teorije, modele i paradigme u datoj oblasti) dostiže naučnu, kliničku i praktičnu vrijednost, ukoliko se provodi u skladu sa upravo navedenim referencijama.

Dakle, cilj ovog rada je opisati strukturu i dinamiku ličnosti jednog fiktivnog lika, kao i njegove patološke obrasce ponašanja, na osnovu analize odgovarajućih filmova, serije i knjiga. Studija je uobličena kao prikaz slučaja subjekta sa *antisocijalnim poremećajem ličnosti*. Kako sadržaj dostupne građe za analizu uključuje i neke elemente koji nisu dosljedni (kada se npr. upoređuju knjige o Hannibalu Lecteru i istoimeni filmovi), oni će po potrebi, biti istaknuti (premda valja napomenuti da je riječ o različitim odrednicama i događajima koji se odnose na njihov fabularni aspekt, a koji ne mijenjaju samu prirodu simptoma glavnog protagonista).

Autor ovog rada će prvo ispitati dijagnostičku fundiranost psihopatološkog odnosa dr Hannibala Lectera prema sebi i drugima, a potom opisati i objasniti ovaj odnos u svjetlu glavnih tradicionalnih i savremenih teorija i modela ličnosti. Pritom će se uzeti u obzir konstitucionalni, strukturalni, kognitivni i konativni aspekt ličnosti.

Crtnice iz biografije dr Hannibala Lectera

Hannibal je rođen 1933. godine u Litvaniji, u aristokratskoj porodici grofa Lectera i grofice Sforza-Lecter, koja vuče korijene od starih italijanskih mecena Viscontija i Sforzi. Već u ranim godinama (opisano u knjizi: „Hannibal: postanak”) pokazuje izuzetnu sklonost prema umjetnosti (posjeduje apsolutni sluh, kao i izvanrednu sposobnost likovnog predočavanja predmeta i osoba, za šta je većinom zaslužno njegovo eidetsko pamćenje). Paralelno sa ovim preferencijama, interesuje se za egzaktne nauke, ispoljavajući zavidan nivo razumijevanja zakonitosti koje vladaju u prirodi. Nakon što je navršio šest godina, rađa se njegova sestra Mischa, sa kojom uspostavlja puni emocionalni odnos i razvija osjećaj privrženosti. Nedugo zatim, njegova porodica bježi, usljed Hitlerovih ratnih pohoda prema istoku. Uskoro njemački vojnici pronalaze porodično sklonište i ubijaju Hannibalove roditelje. Kako je zima bila oštra, neprijateljski vojnici odlučuju ostati na istom mjestu, te Hannibal i

Mischa žive u stalnom strahu od sljedećih dešavanja. U međuvremenu, ponestaje hrane, te Nijemci pribjegavaju opciji *prinudnog kanibalizma*, ubijajući i jedući Hannibalovu sestru (prikazano u knjizi „Hannibal: postanak” i u istoimenom filmu). Kasnije mali Hannibal bježi, te se u dostupnoj građi pojavljuje u sirotištu-internatu, koje je opisano kao današnji kaznenopopravni dom za maloljetnike (sa prikazom fizičkih obračuna njegovih štićenika, motivisanih nagonom za preživljavanjem i potrebom za dobijanjem što boljeg statusa u ovakvoj, specifičnoj grupi). Hannibal bježi iz internata, te nalazi pisma svog tetka iz Francuske, nakon čega će se zaputiti u ovu zemlju. Ondje zatiče samo svoju tetku, lady Murasaki, koja objeručke prihvata da bude njegov skrbnik. Značajno je napomenuti i da Hannibal dugo vremena ne može da govori (mutizam), sve dok pažnja, ljubav i briga tetke Murasaki ne dovedu do ponovnog uspostavljanja moći govora kod ovog protagoniste. Hannibal je potom portretisan kao osoba koja ne podnosi nekulturan, nekalvaljerski odnos prema ženama, te se ozbiljno obračunava sa svima onima koji naruše njegove principe. Kasnije odlazi da studira medicinu, a paralelno s fakultetskim obavezama traži vojnike koji su ubili njegovu sestru. Većina njih se nalazi u Francuskoj, a Hannibal sistematično ostvaruje planove okrutne osvete (opisano u filmu i u knjizi „Hannibal: postanak”). Posljednja žrtva njegove krvave hajke živi u Kanadi, te nakon što i njoj priredi „ono što je zaslužila”, odlazi u SAD, gdje započinje svoju medicinsku karijeru, prvo se interesujući za hirirgiju, potom završivši specijalizaciju iz psihijatrije (posljednji podaci su dijelom dostupni u serijalu o Hannibalu, ali nigdje nisu eksplicitno literarno elaborirani). Svoju ulogu doktora koristi kako bi nastavio sa ubijanjem i kanibalizovanjem svojih žrtava, jer kao psihijatar ima priliku da stekne uvid u navike, život i psihološki profil svojih pacijenata (što je nagoviješteno u knjizi i istoimenom filmu „Kad jaganjci utihnu”, „Crveni zmaj”, te u obje sezone serije „Hannibal”).

Paralelno sa homicidalno motivisanim načinom života, svakodnevnosti Hannibala Lectera ispunjene su uživanjem u: gastronomskim specijalitetima koje sam pravi, melodijama koje proizvodi na svom specijalno dizajniranom klaviru, vlastitim slikarskim i grafičkim ostvarenjima, čitanju klasične beletristike, kao i u kolekcionarstvu pažljivo odabranih umjetnina.

Nakon što Will Graham, FBI-ev stručnjak za bihevioralnu analizu i psihološko profiliranje, shvati da je za zločine na kojima je radio odgovoran dr Lecter, Hannibal biva uhapšen i zatvoren u baltimorskoj ustanovi za mentalno poremećene. Ondje upoznaje Clarice Starling, FBI-novaka, koja mu se počinje sviđati i kojoj pomaže da riješi jedan delikatan slučaj. Ona postaje njegova muza (u umjetničkom smislu te riječi), dok svakako planira bijeg iz zatvora, što mu na kraju i uspijeva. U filmu “Hannibal”, saznajemo da je njegovo konačno odredište Firenca, gdje dolazi s novim identitetom: predstavlja se kao dr Fell, stručnjak za italijansku medievistiku. Dobija posao u palati Capponievih, odakle bježi nakon što ga traži bivši pacijent-pedofil, izmanipulisan i fizički osakaćen, krivicom dr Lectera. U serijalu „Hannibal”,

ovaj bivši pacijent (Mason Verger) je prikazan nešto drugačije nego što je u knjizi „Hannibal”, te je ponuđen uvid u njihove psihoterapijske seanse. Na kraju, Verger će „uloviti” dr Lectera, međutim, Hannibal će mu uspjeti pobjeći i otići u Južnu Ameriku. U knjizi „Hannibal” možemo pročitati da on „pridobija” agenticu Clarice Starling, te s njom nastavlja živjeti u Južnoj Americi, prije toga se podvrgavši hirurškom zahvatu na licu, koji je imao za cilj da izmijeni njegovu fizionomiju.

Dijagnostička razmatranja

Uzimajući u obzir desetu reviziju Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB – 10) [1], Hannibal ispunjava sljedeće kriterijume za *disocijalni poremećaj ličnosti* (F60.2):

- 1) Ispunjava opšte kriterijume za poremećaj ličnosti (njegov stil života odlikuje perzistentni psihopatološki predznak, što bi značilo da morbidne personalno-bihevioralne karakteristike dr Lectera nisu rezultat situacijske frustracije ili stresa, već su trajni obrasci na kojima zasniva sliku o sebi, drugima i o životu);
- 2) Pokazuje krajnju neosjetljivost i nebrigu za osjećanja drugih (svirepo se obračunava sa neistomišljenicima; manipulira njihovim psihičkim životom i problemima; daje im lažnu iluziju kontrole, koju na kraju beskrupulozno preokreće u svoju korist);
- 3) Ne obazire se na socijalne norme, pravila i obaveze (na osnovu površne analize bi se moglo zaključiti kako to nije slučaj, jer u javnosti djeluje kao uglađen i kulturni psihijatar, međutim, svojim kriminalnim djelima oduzima žrtvama osnovna ljudska prava, krši zakon i ne obazire se na društvene norme i zabrane);
- 4) Nesposoban je održavati veze sa drugima, premda ih lako započinje (primjer je ljubavna veza sa psihijatricom u serijalu „Hannibal”, nakon čega ona strada, te s Clarice Starling koju u jednom trenutku gleda kao predmet ljubavi, a u drugom je vrijeđa i ističe svoju ulogu moći);
- 5) Nesposoban je doživjeti krivicu i nije osjetljiv na kaznu (u filmu „Hannibal: postanak”, on ubija prodavca s pijace zato što je uvrijedio njegovu tetku Murasaki, te joj poklanja glavu ovog prodavca kao trofej, nakon čega očekuje priznanje, zahvalnost i divljenje) i
- 6) Ima izraženu sposobnost optuživanja drugih, odnosno smišljanja plauzibilnih racionalizacija za vlastito ponašanje koje ga dovodi u konflikt s društvom (u serijalu „Hannibal” govori svom pacijentu kako nema ničeg lošeg u ubijanju, zato što to bog svakodneвно radi; a u filmu i istoimenoj knjizi „Hannibal” je objesio agenta Pazzija, zato što je neko u njegovoj porodici davno bio optužen za izdaju i smatrajući da Pazzi, kao potomak ove porodice, svakako mora imati istu sklonost kao i njegovi preci, te zbog toga treba biti kažnjen).

Hannibal Lecter, dakle, ispunjava većinu kriterijuma za postavljanje pomenute dijagnoze, a njegovi kliničku sliku upotpunjuju i nagovještaji prisutnosti poremećaja ponašanja u adolescenciji (u knjizi i filmu „Hannibal: postanak”).

Rukovodeći se kriterijumima četvrte revizije Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM – IV) [2], dr Lecteru se mogu pripisati sljedeće odrednice, koje ukazuju na *antisocijalni poremećaj ličnosti*:

- A. Kod njega je prisutan pervazivni obrazac nepoštovanja i narušavanja prava drugih (na osnovu knjige “Hannibal: postanak” možemo pretpostaviti da je ovakav obrazac bio izražen tokom njegovog boravka u sirotištu, dakle, i prije punoljetstva), na način da: se ne može konformirati socijalnim normama i zakonskim ograničenjima, zavarava druge ljude i manipuliše njima (kroz laži, lažna predstavljanja, te ih koristi da ostvari lični profit ili zadovoljstvo), te pokazujući nedostatak krivice i kajanja (zato što je nekoga povrijedio ili loše tretirao).
- B. Dr Lecter ima više od 18 godina.
- C. Kod njega postoje nagovještaji poremećaja ponašanja prije 15. godine života.
- D. Pojavljivanje antisocijalnog ponašanja nije rezultat shizofrenije ili epizode manije.

Zadovoljenje posljednjeg kriterijuma možemo argumentovati na sljedeći način. Shizofreniju možemo isključiti, referirajući se na ova zapažanja: njegovo mišljenje nije konfuzno/premda jeste bizarno/, niti ga ograničava u svakodnevnim aktivnostima; iz sopstvene autističke logike crpi opravdanje za svjesno i planirano uskraćivanje osnovnih ljudskih prava svojih žrtava; on je racionalna osoba koja slijedi svoje devijantne principe na način da organizovano i svrsishodno dolazi do postizanja postavljenih ciljeva. Dakle, dr Lecter nije dezorganizovana, niti konfuzna osoba, koja se povlači iz društva, niti je nesvjestan svog ponašanja. S druge strane, smirenost, sistematičnost u izvršavanju vlastitih “zadataka” i nauma, te hladnokrvna istrajnost u tome, sušta su suprotnost euforičnosti, izrazito pozitivnoj afektivnosti, i hipervigilnosti, karakterističnim za epizodu manije.

Kriterijumi koji se odnose na impulsivnost i nemogućnost dugoročnog planiranja nisu zadovoljeni, jer je iz analize pomenute građe jasno da Hannibal pažljivo planira sva svoja ubistva i život, uopšte.

Po petoj reviziji Dijagnostičkog i statističkog priručnika (DSM – 5) [3], Hannibal Lecter ispunjava sljedeće kriterijume za *antisocijalni poremećaj ličnosti*:

- A. Značajni problemi u funkcionisanju ličnosti (egocentrizam; visoko samopoštovanje koje se crpi iz lične dobiti, moći i zadovoljstva; postavljanje ciljeva koji kao rezultat imaju lično zado-

- voljstvo, a nisu potaknuti unutrašnjim prosocijalnim sistemom vrijednosti; kao i nedostatak empatije i kapaciteta za održavanje uzajamnih intimnih veza);
- B. Postojanje patoloških crta ličnosti (manipulativnost, sklonost varanju i iskorištavanju drugih, te hostilnost; dok neodgovornost, impulsivnost i rizična ponašanja nisu izraženi);
 - C. Poremećaj funkcionisanja ličnosti i njene ekspresije je vremenski i situaciono konzistentan i stabilan;
 - D. Ispoljeni poremećaj nije normativan i tipičan za određeni razvojni period dr Lectera ili njegovu socio-kulturalnu sredinu;
 - E. Poremećaj u funkcionisanju ličnosti ovdje nije rezultat zloupotrebe neke psihoaktivne supstance ili generalnog medicinskog stanja (fizičkog poremećaja);
 - F. Hannibal ima više od 18 godina.

Kao što vidimo, ovaj fiktivni lik se može svrstati u grupu onih koji imaju antisocijalni (disocijalni) poremećaj ličnosti.

Ličnost dr Lectera

Psiholeksička paradigma opisa strukture ličnosti je izdanak savremenih empirijskih istraživanja. Ovdje imamo nekoliko modela. Po *Modelu velikih pet* [4, 5, 6, 7, 8], ličnost se može opisati na osnovu pet dimenzija: ekstraverzije, emocionalne stabilnosti, savjesnosti, ugodnosti (prijatnosti) i intelekta (otvorenosti za nova iskustva, originalnosti, refleksivnosti). Za doktora Lectera se može reći da je ambivert (posjeduje dominantnost i dinamičnost karakteristične za ekstraverziju, ali podjednako uživa u solitarnim aktivnostima koje dakle ne zahtijevaju prisustvo drugih); emocionalno stabilan (staložen je, smiren, bezbrižan i opušten); savjestan (preferira rad, predan rad i sklon je samodisciplini), ugodan (kulturan, učtiv, i aktivno sluša sagovornika/pacijenta) i ima razvijen intelekt (sklon je filozofskim raspravama, snalažljiv je, pronicljiv, originalan i slobodouman).

Analizirajući njegovu ličnost referirajući se na *HEXACO model* [9, 10, 11], koji predstavlja proširenje Modela Velikih pet dimenzijom nazvanom *poštenje/skromnost*, možemo zaključiti sljedeće: Hannibalova ličnost se može opisati kao u prethodnom pasusu, s tim što dodajemo da je dr Lecter izrazito nepoštena i neskromna osoba. Ovdje se uklapa njegovo samopoimanje kao nekog kome je dodijeljena uloga boga i kome je dopušteno da radi sve ono što želi. Naravno, ovakve kvalifikacije i ekskluzivna prava i slobode, Hannibal je dodijelio sam sebi. Dakle, po Modelu velikih pet, mogao bi se steći utisak da je dr Lecter sasvim psihički normalan, čak i prototip izrazito mentalno zdrave i funkcionalne osobe. Međutim, kada uzmemo u razmatranje njegovo poštenje i skromnost, ova slika se drastično mijenja. Inače, negativna korelacija između ove dimenzije ličnosti i sklonosti ka raznim oblicima antisocijalnog ponašanja potvrđena je u mnogim istraživanjima [12,13].

Po *Modelu velikih sedam* [14], ekstraverzija je nazvana pozitivna emocionalnost, neuroticizam (suprotan pol emocionalne stabilnosti) je određen kao negativna emocionalnost, a intelekt (otvorenost za nova iskustva) je definisan preko svog negativnog pola – konvencionalnosti. Ugodnost i savjesnost se poklapaju sa istoimenim dimenzijama iz Modela velikih pet, dok u Modelu velikih sedam imamo još dvije dimenzije – pozitivnu valenciju i negativnu valenciju. Osoba koja kotira visoko na dimenziji pozitivne valencije je: izuzetna, istaknuta, impresivna i izvanredna. Suprotan pol ove dimenzije odnosi se na običnost, prosječnost i tipičnost. Osoba kod koje je izražena negativna valencija je: prezrena, mrska, okrutna i neomiljena. Hannibal Lecter ima izraženu i pozitivnu i negativnu valenciju. On je briljantan psihijatar sa zavidnom reputacijom, a njegove logičke i umjetničke sposobnosti su daleko iznad prosjeka. U ovakvom kontekstu, on zaista jeste izuzetan i istaknut. Međutim, imajući u vidu da svoje sposobnosti, vještine i znanja koristi u manipulativne i krajnje morbidne svrhe, postaje omražen u očima onih koji su mu nekada vjerovali ili koji nešto naslućuju o njegovim nedjelima. Primjer je odnos Clarice Starling prema njemu, dok je bio zatvoren u mentalnoj ustanovi (film i knjiga „Kad jaganjci utihnu”). Agentica Starling priznaje njegove kvalitete (pozitivna valencija) i podsvjesno mu se divi (u njenim očima, Hannibal je supstitut za njenog fizički jakog i samouvjerenog oca koji je poginuo kada je bila dijete). Međutim, u isto vrijeme, njena facijalna ekspresija odaje gnušanje, gađenje i odvratnost koje osjeća prema njemu (negativna valencija). Sličan je slučaj i sa agentom Willomom Grahamom (film i knjiga „Crveni zmaj”, jednim dijelom i serijal „Hannibal”), s tim što kod njega nije bila prisutna simultana percepcija pozitivne i negativne valencije ličnosti dr Lectera, već sukcesivna (prije saznanja da je on zločinac, te nakon toga).

U posljednje vrijeme se javila tendencija ka redukciji strukture ličnosti, pa su nastali *Dvofaktorski model* [15,16] i *Jednofaktorski model ličnosti* [17]. U Dvofaktorskom modelu, emocionalna stabilnost, savjesnost i ugodnost su objedinjeni pod pojmom *stabilnost*, dok su ekstraverzija i intelekt (otvorenost za nova iskustva) „sažeti” u *plastičnost/fleksibilnost*. Prva dimenzija obuhvata jedan vid integriteta, konzistentnosti reagovanja, razmišljanja i ponašanja, a druga sposobnost za adekvatnu adaptaciju na fizički, intrapsihički i socijalni kontekst. Jasno je da Hannibal odražava izuzetnu stabilnost u vlastitim principima, stavovima, pogledima na svijet i ponašanju. Isto tako, on se vrlo brzo uspješno prilagodi na svaku novonastalu promjenu u okolini i na situaciju u kojoj se zadesi. Dakle, i po ovom modelu, on bi bio psihofizički visokofunkcionalna individua. Po Jednofaktorskom modelu, ličnost se može svesti na sposobnost za generalnu adaptabilnost i funkcionalnost, za koju se vezuju odrednice kao što su: visoko samopoštovanje, zadovoljstvo životom i subjektivno blagostanje. Hannibal je zadovoljan sobom, tj. onakvim kakav jeste. Ima visoko samopoštovanje, koje dostiže stepen narcisoidnosti, te može prilično dobro funkcionisati kao jedinka. Dakle, ni ovaj model ne obuhvata njegovu patološku stranu, odnosno nije dovoljno informativan kada je ona u pitanju.

Ovdje želimo napomenuti kako se pomenuti modeli i njima pretpostavljene dimenzije ličnosti najvećim dijelom odnose na normalnu ličnost, tj. individualne karakteristike opšte populacije. To je možda najrealnije objašnjenje činjenice da njegov sklop ličnosti nije mogao biti adekvatno obuhvaćen ovim modelima. Međutim, ovaj i slični slučajevi mogu biti jedan vid testa *pretpostavke o sveobuhvatnosti modela psiholeksičke paradime*, te ih je zato važno prodiskutovati u istom kontekstu.

Psihodinamski pristup

pozivajući se na klasični, frejdovski psihodinamski pristup, prvo možemo primijetiti da je, u Hannibalovom slučaju, riječ o hipertrofiranom idu. Ovdje dominira princip zadovoljstva, i to na najsiroviji i najpodmukliji način – ubija svoje žrtve, da bi ih kasnije sa stilom pojeo (njegove večere, uz skupo vino ili šampanjac, sastoje se od pažljivo pripremljenih jela od ljudskog mesa, što je realistično i živopisno prikazano u obje sezone serije „Hannibal”). Takođe, ovdje je riječ i o hipertrofiji ega, manifestovanoj kao sterilna racionalnost i perverzni trijumf razuma nad emocijama. Dr Lecter svoje nagone ostvaruje racionalno, promišljeno, svjesno i organizovano, dolazeći do lične koristi. Konačno, Hannibal pati od potpune atrofije superega. Tačnije, formira svoj, idiosinkratski model etičko-socijalnih normi, čiji aršini nepogrešivo diktiraju njegovo ponašanje i navike. Glavni odbrambeni mehanizam Hannibalovog psihičkog aparata je *pseudosublimacija*, zato što svako ubistvo koje počini pretvori u jedan vid umjetničkog djela (ilustrativni primjeri mogu se vidjeti u drugoj sezoni serije „Hannibal”, gdje u jednom slučaju vadi organe iz leša i umjesto njih stavlja cvijeće koje ima svoju simboliku, dok u drugom slučaju tijelo jedne istražiteljke precizno reže po vertikalni i od dobijenih dijelova pravi nekoliko instalacija u vidu eksponata za neki muzej anatomije). Jasno je da nije riječ o sublimaciji u pravom smislu te riječi, jer joj u ovom slučaju prethodi *primitivni acting-out*. Ovakva (pseudo)sublimacija mogla bi se nazvati samoopravdavajućom, odnosno instrumentalnom, a sam mehanizam kojim se odvija *hedonističkim larpurlartizmom*. U vezi sa raspravom o njegovom egu, mogli bismo govoriti o autokontrolisanoj *izolaciji*, kao mehanizmu odbrane, gdje Hannibal svjesno odvaja razum od emocija. Tek nakon što je, u njemu shvatljivim terminima, postupio racionalno, prepušta se emocionalnom užitku svojih djela („ostvarenja”). Tako, često nakon zločina, svira, crta ili slika. Isto tako, dr Lecter pribjegava odbrambenom mehanizmu *idealizacije* svoje sestre Mische, a u isto vrijeme koristi *devaluaciju* vezanu za omalovažavanje egzistencije svih ljudi koji ga okružuju („Oni ne zaslužuju živjeti, njihova egzistencija je mizerna i nepotrebna”).

Kroz teorijsku prizmu Jacquesa Lacana, koji je revidirao tradicionalnu psihoanalitičku misao, mogu se razlikovati tri registra egzistencije [18, 19]: realni (ne može se do kraja opisati jezikom, a naziva se još i pustinjom realnosti), simbolički (‘igra lanca označivača’, u vidu normi, zakona, pravila ponašanja i slično) i imaginarni (fantazme, mašta, halucinacije, snovi). Stvar

(objekat) je nešto što se može odrediti kao „prekomjernost koja se ne može simbolizovati” [20], a ono što ne možemo simbolizovati, vraća se u realno, putem imaginarnog. Jasnije rečeno, nikada ne možemo u potpunosti obuhvatiti pravu prirodu stvari, već je pokušavamo opisati npr. jezikom (sistemom simbola). Dakle, realno nam nije u potpunosti dostupno, jer smo primarno svjesni simboličke egzistencije. Pravu suštinu stvari (realno) tražimo kroz imaginarno (npr. u snovima i kroz fantazme), međutim, to je samo način i nošenje sa saznanjem da nikada ne možemo u cijelosti steći svijest o objektu koji nas zanima (ili za kojim žudimo). Nesvjesno je, po Lacanu, nešto što spada u registar simboličke egzistencije, jer je, po njemu, strukturirano poput jezika, te nije alogično (nesvjesno je organizovano i smisleno). Onaj dio objekta koji nas zanima i koji spoznajemo (ili koji želimo), a koji nam nije dostupan (tj. nije spoznatljiv) Lacan naziva objektom malo „a” (fr. *objet petit a*). Pojednostavljeno rečeno, sva patologija nastaje upravo zbog tog osjećaja zakinitosti nečega što nama navodno pripada, odnosno čemu težimo, a ne možemo dobiti u formi u kakvoj želimo.

U knjizi „Hannibal” i istoimenom serijalu, saznanjemo da dr Lecter stalno žudi za svojom sestrom Mischom, tj. osjeća jedan vid zakinitosti i lične nepravde što je umrla. Kanibalizovanje njegovih žrtava može se tumačiti ovako: u nesvjesnoj (ali jednim dijelom i osviještenoj) želji da “vratiti” svoju sestru, on ubija i jede ljude. Iza ovog patološkog mehanizma stoji magijski obrazac mišljenja: „Žrtvovanjem drugih, biće mi vraćeno ono što mi pripada. Mijenjam tuđu smrt za život svoje sestre.” Dakle, Hannibal se kroz imaginarno želi približiti realnom (uporno i kompulzivno), ali onakvom kakvim ga on poima. Zato beskrupulozno odbacuje simbolički registar svoje egzistencije (društvene norme i zakonska pravila). Mischa je za njega objekat malo „a”, a u filmu i knjizi „Kad jaganjci utihnu”, izgovara sljedeću rečenicu: „Svi mi čeznemo za onim što svakodnevno vidamo” (što drugi imaju i javno pokazuju, a mi nemamo i slutimo da nikada nećemo imati; predstavljajući ovaj vid žudnje kao ultimativni oblik zavisti). Dakle, Hannibalov kanibalizam možemo svhatiti kao jednu vrstu ekstremnog *acting-out* –a i pokušaja da sebi pomogne, naravno, na autistično-patološki način. U knjizi „Hannibal” su detaljno opisana realna i iskonstruisana sjećanja dr Lectora (*palata sjećanja*, kako ih je sam autor, Thomas Harris, nazvao). Ova druga su rezultat njegove fantazme (npr. da zamišlja sestru Mischu živu, pri tom je idealizujući) i, ponovo, dekonstrukcije simboličkog kako bi došlo do uspostavljanja realnog registra. Iz lakanovske perspektive, Hannibalova pseudosublimacija se može objasniti „zabranom istinskog užitka” (detaljnije o ovom konceptu može se naći u [21]). Preciznije, kako društvo oštro sankcioniše homicide, Hannibal od njih pravi spektakl, umjetnička ostvarenja, odnosno nešto što je senzacionalističko i što ljudima privlači pažnju (počinocima koji kopiraju zločine poznatih kriminalaca to izaziva divljenje i poštovanje). Dakle, on nesvjesno pokušava smjestiti svoje zločine u socijalno prihvatljive okvire (opet, zato što društvo gleda neblagonaklono na ispolja-

vanje sadističkih/agresivnih i seksualnih poriva združenih sa rezultujućim užicima). Hannibalova samorazumljiva logika odvija se na ovaj način: nikada neće moći u potpunosti izvući lični užitak iz svojih djela, jer ih mora (pseudo)sublimirati, nadajući se da će ga društvo na neki način prihvatiti. Po Lacanu, čim u određenom činu postoji intencija ka zadobijanju prihvatanja i odobravanja *Velikog drugog*, nemoguće je postići istinski užitak.

Ovdje je važan još jedan momenat. Po Lacanu, libidinalna žarišta (erotizovana izvorišta) nisu samo usta, anus, grudi i genitalije, već i pogled i govor. Hannibal posjeduje asertivno-dominantni pogled (Anthony Hopkins u filmu „Kad jaganjci utihnu” uopšte ne trepće, dok razgovara s nekim, što je u istoimenoj knjizi opisano na sljedeći način: „kao da uvlači svrdlo u glavu sagovornika”). Pogledom i konstantno ubjedljivim glasom (pričajući jasno, glasno i samouvjereno, bez velikih amplituda i modulacija), on konstituiše svoj status i moć, čime pokušava ostvariti jedan vid užitka i likovanja.

Kognitivno-buhevioralna razmatranja

Istraživanja pokazuju da se osobe sa antisocijalnim poremećajem ličnosti teško uslovljavaju [22], u bihevioralnom smislu te riječi. Iz toga proizlazi jasan zaključak da je sistem kažnjavanja u njihovom slučaju malo ili nimalo djelotvoran. Kazna zatvora, odnosno boravka u mentalnoj ustanovi, nema učinak na Hannibala. On i dalje manipulše ljudima, sada medicinskim osobljem, te nakon bijega nastavlja seriju ubistava. Međutim, svako novo ubistvo i uz njega vezana „*post-mortem* instalacija”, potkrepljuju ga da sličnim tempom nastavi i u budućnosti. Prvi potkrepljivač je sama činjenica da organi istrage ne mogu tako lako otkriti počinioca, što mu pothranjuje uvjerenje da je mnogo inteligentniji od njih. Drugi potkrepljivač je virtuoznost tehnike izvođenja ubistava i korištenja leša ili njegovog dijela u „umjetničke” ili nutricionističke svrhe.

Kada je riječ o kognitivnom aspektu, Hannibal je žrtva vlastite kognitivne pristrasnosti – greške u početnoj premisi misaonog toka („Radim ono što je opravdano i normalno da uradim u datoj situaciji”). Takođe, kod njega se javlja pristrasnost u zaključivanju u vidu heuristike dostupnosti (selektivno bira primjere koji opravdavaju njegove namjere i postupke, npr. u filmu “Kad jaganjci utihnu” i seriji “Hannibal” prikuplja i navodi primjere u kojima se srušio krov crkve nad ljudima koji su se baš u tom trenutku molili bogu i slično). Jedino primjeri koji podržavaju njegovu argumentaciju nalaze se dostupni u Hannibalovom pamćenju. Ovakve tendencije mogle bi se objasniti (svjesnom) *racionalizacijom*, što bi bio još jedan mehanizam odbrane karakterističan za Hannibala Lectera, međutim, ne u kontekstu kognitivno-bihevioralne, već psihodinamske paradigme.

Slučaj Hannibala Lectera iz ugla evolucione psihologije

Prirodna selekcija podrazumijeva preživljavanje snažnijih jedinki, borbu za raspoložive resurse, te za status u socijalnoj hijerarhiji. Njen savre-

meni teorijski okvir, primijenjen na društvene odnose, je *sociobiologija* [23], odnosno *evolucionna psihologija* [24]. Iz ove perspektive, Hannibalovo ponašanje bi se moglo objasniti nagonom za preživljavanjem i potrebom za dominacijom. Konstitucionalno gledano, on je fizički snažan muškarac (fizički resursi i preduslovi za opstanak), potom je bogata osoba (materijalni resursi), te posjeduje titulu doktora (statusni resursi) i natprosječnu inteligenciju (intelektualni resursi i prednosti). Dakle, ima zavidan nivo resursa za preživljavanje i ostvarivanje visokog mjesta u društvenoj hijerarhiji. Kako u filmovima, knjigama i serijalu Hannibal ne pokazuje potrebu za ostavljanjem potomstva, to bi se moglo shvatiti na sljedeći način: nagon za vlastitim preživljavanjem je stavio ispred potrebe za preživljavanjem vrste, što je rezultat njegovih ideja onipotentnosti i grandioznosti (ilustrativan prototip ovakve slike o sebi je Nietzscheov Natčovjek). Takođe, želi se obračunavati i sa sebi sličnima. Primjer je ubistvo Tobiasa Budgea, psihopate koji mu je predstavljao konkurenciju i prijetnju. Tim činom je učvrstio svoju poziciju u socijalno-fizičkoj hijerarhiji moći. Još je jedan mogući uzrok nedostatka potrebe za ostavljanjem potomstva: njegova podsvjesna bojazan da bi se mogao „parity” sa osobom koja ima manje resursa i predispozicija za samoodržanje, od njega samoga. Time bi na neki način umanjio svoj genetski potencijal („onečistio vlastiti biološki materijal”), što bi njegovo dijete učinilo vulnerabilnijim, tj. manje otpornim na pritiske, zahtjeve i izazove psihosocijalne i fizičke okoline.

Napominjemo da ovakva interpretacija zaista slijedi pretpostavke teorije evolucije i sociobiološke misli, ali pod uslovom da je vezana za idio-grafski kontekst, što je ovdje upravo i učinjeno.

Diskusija i zaključci

Vidjeli smo da dr Hannibal Lecter ispunjava dovoljno kriterijuma za antisocijalni poremećaj ličnosti, a samo jedan dio patološke strukture njegove ličnosti moguće je obuhvatiti jedino HEXACO modelom i Modelom velikih sedam. On je emocionalno stabilni, savjesni ambivert, ugodan u neobavezanim, svakodnevnim interakcijama. Isto tako, posjeduje razvijen intelekt i po mnogo kriterijuma je iznadprosječan, ali je u isto vrijeme: neskroman, nepošten, prezren i okrutan. Nadalje, Lecterovu karijeru serijskog ubice potkrepljuje osjećaj neuhvatljivosti, onipotencije i uvjerenja da stvara nešto kreativno, originalno i socijalno prihvatljivo. Iz ugla evolucije, stav dr Lectera prema životu i njegovi nagoni su sasvim razumljivi. U moralnom smislu bi, naravno, interpretacije išle u suprotnom smjeru od navedenog.

Njegova narcisoidnost je udružena sa makijavelizmom i psihopatijom, te čini tzv. *mračnu trijadu* koja je preširoka za dijagnozu *narcističkog poremećaja ličnosti*, ali je zato dovoljno obuhvatan koncept, relevantan za dijagnozu *antisocijalnog poremećaja ličnosti*.

Psihoanalitički pristup i Lacanov pristup, kao njegov izdanak, dobro objašnjavaju dinamiku ličnosti dr Lectera, smještajući je u kontekst nagona,

žudnje i užitka. Njegov id i ego su pretjerano razvijeni, dok je superego takođe hipertrofiran, ali u suprotnom smjeru. Do sebi prihvatljive realnosti dolazi kroz imaginarno, odbacujući simboličko. Njegov predmet žudnje je život sestre Mische, što može biti jezgro oko kojeg se formirao njegov poremećaj. Ovdje, naravno, možemo posumnjati na posttraumatski stresni poremećaj (PTSD), s obzirom da je riječ o dubokom, preplavljujućem i trajnijem traumatskom iskustvu u djetinjstvu, kada nije postojala mogućnost da Hannibal bude zaštićen ili da nekako pobjegne iz situacije koja ga je zadesila. Međutim, njegovi simptomi, odnosno njihove bihevioralne manifestacije, jasan su odraz antisocijalnih tendencija i devijantne ličnosti, koja se cijelo vrijeme razvijala u smjeru poremećaja ličnosti. Dakle, djela i misaoni obrasci dr Lectera nisu rezultat pukog tugovanja za vlastitom sestrom i socijalno prihvatljivog nošenja sa traumatskim iskustvima, već su sastavni dio njegovog morbidnog životnog stila. On se perzistentno ponaša na način koji sugerise dijagnozu disocijalnog poremećaja ličnosti, te ne osjeća krivicu, anksioznost, zabrinutost, niti se nalazi u stanju izbjegavanja, pada životne energije ili nezainteresovanosti za svakodnevne aktivnosti (zbog čega možemo odbaciti dijagnozu PTSD-a). Stoga jedino u *eufemističkom tonu* možemo reći da kod njega postoje elementi posttraumatskog stresnog poremećaja. Uostalom, mnogi psihički poremećaji počinju (pored ostalih predispozicija, odnosno dijateze) nekom traumom ili okidačem (stresorom): shizofrenija, sumanutni poremećaji (paranoje), opsesivno-kompulzivni poremećaji (OCD) i slično. To, naravno, nije razlog da se svi oni okarakterišu kao PTSD, već im se pristupa na način da se razmotri manifestna i latentna simptomatologija, te odgovarajuća konstelacija simptoma procesom induktivnog zaključivanja smjesti u pripadajuću dijagnostičku kategoriju.

U slučaju dr Lectera, može se posumnjati i na neki od psihotičnih poremećaja, premda bi ovakva dijagnoza bila drugi izbor. U svakom slučaju, shodno Eysenckovom PEN modelu ličnosti [25], Hannibal Lecter bi bio visoko pozicioniran na dimenziji *psihotičizma*. U prilog ovom tvrđenju, možemo navesti sljedeće karakteristike i tendencije koje ispoljava dr Lecter: okrutnost, nehumanost, neobaziranje na opasnost, preferiranje solitarnih aktivnosti, sklonost ka neobičnim stvarima, bezosjećajnost, hladnokrvnost i slično. Međutim, kako je njegovo djelovanje svrsishodno, manipulativno i usmjereno protiv drugih, sa velikim udjelom makijavelistički obojenih aktivnosti (u vidu instrumentalne agresije), psihotičnost se ipak nalazi u drugom planu.

Ukoliko bismo djelovanje dr Lectera razmotrili iz pozicije koja podržumijeva širu perspektivu, njegove tendencije i ponašanja bismo mogli svesti na skup postupaka koji imaju za cilj vratiti sestru Mischu. Slično, ovi postupci bi mogli biti simbolična osveta onima koji su pojeli njegovu sestru. Koncipirajući interpretativni niz na ovaj način, mogli bismo zaključiti da su Hannibalove antisocijalne tendencije i aktivnosti, u stvari, u službi njegove bazične sumanutosti, odnosno psihotične ideja sljedećeg sadržaja: „smjer strelice vremena je moguće promijeniti, na način da čovjek (najvjerovatnije samo dr Lecter) uz pomoć sadašnjih postupaka može poništiti prošla iskustva

i vratiti osobe koje je izgubio.” S druge strane, Hannibal nema problema u zadovoljavanju svojih potreba, brizi o sebi i obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Kao visokofunkcionalan pojedinac (protagonista), čini se da je dobro adaptiran, pristojan i odgovoran. Ovdje smo suprotstavili dvije krajnosti – indicije za neki od psihotičnih poremećaja i argumente koji idu u prilog njegovoj normalnosti. Obje vrste zapažanja mogu se shvatiti kao glavna kritika ovog prikaza slučaja, odnosno pristajanja uz dijagnozu antisocijalnog poremećaja ličnosti. Naravno, kako je lik dr Hannibala Lectera kontroverzan, ponegdje nedorečen i konstraintuitivan, moguća su i druga tumačenja kognitivnog, afektivnog i bihevioralnog aspekta njegove ličnosti. Pored ostalog, cilj ovog rada je motivisati profile stručnjaka kao što su psihijatri i psiholozi na jedan vid naučno-stručne polemike koja bi imala za cilj da što obuhvatnije i dublje osvijeti psihopatologiju ovog fiktivnog lika.

Takođe, autor ovog rada je odabrao integrativni i eklektički okvir interpretacije, koji je uspješan u adekvatnom „zahvatanju” određenog fenomena. Međutim, on za sobom nosi manje dubinski i detaljan deskriptivno-analitički uvid u psihopatološki prostor objekta analize/prikaza, u odnosu na tumačenje provedeno iz ugla jedne, specifične paradigme (npr. psihodinamske ili biološke). Ova kritika bi se mogla izdvojiti kao glavni nedostatak ovog rada.

Kao što je rečeno u uvodu, još jedan nedostatak ovog prikaza je subjektivnost procjenjivača. Osim toga, svaka teorija nosi u sebi jedan ograničen, pristrasan pogled na istraživani fenomen, a interpretacije mogu biti višestruke. Ipak, ovakvim prikazima slučaja se može testirati aplikativna moć raznih teorija ličnosti, i to za: opis određenog fenomena, njegovo objašnjenje i predikciju ponašanja ispitivanog subjekta (ukoliko je riječ o stvarnom ispitaniku, tj. pacijentu).

HANNIBAL LECTER: CASE STUDY OF A FICTIONAL CHARACTER

Selman Repišti

Abstract: The aim of this study was to review the case of the imaginary character, Dr. Hannibal Lecter, based on content analysis of four books (“Hannibal”, “Hannibal Rising”, “Silence of the Lambs” and “Red Dragon”), four films with the same title and two seasons of 13 episodes of the serial “Hannibal”. In the first part, the analysis refers to the consideration of the aforementioned case, taking into account the following diagnostic classifications: DSM-IV, DSM-5 and ICD-10. Then, we offered a description of Dr. Lecter’s personality through modern models of personality structure: Big Five Model, HEXACO Model, The Big Seven Model, Two-factor Model and One-factor Model. In particular, we address the interpretation of behavioral patterns of this fictional character from the perspective of classical psychodynamic theory, and through the prism of a theoretical point of Jacques Lacan. In addition, his behavior is explained by applying the postulates of cognitive-behavioral paradigm as well as evolutionary psychology. At the end of the paper are listed conclusions, created as a synthesis of previous interpretations, or an eclectic approach used in these analyses. In addition, there are featured disadvantages of this type of analysis, in the form of methodological limitations of qualitative research in one subject (case studies) and problems of differential diagnosis in the case of a controversial character such as Dr. Hannibal Lecter.

Keywords: *antisocial personality disorder, psychoanalysis, personality assessment, behavioral analysis, case studies.*

Literatura

1. World Health Organisation. ICD-10 Classifications of Mental and Behavioural Disorder: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines. Geneva: World Health Organisation; 1992.
2. Američka psihijatrijska udruga (APA). Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (DSM IV). Jastrebarsko: Naklada Slap; 1996.
3. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5). Arlington, VA: American Psychiatric Association; 2013.
4. Digman JM. Five robust trait dimensions: Development, stability, and utility. *J Pers.* 1989;57(2):195-214.
5. McCrae RR & John OP. An introduction to the five-factor model and its application. *J Pers.* 1992;60(2):175-215.
6. Wiggins JS. The five-factor model of personality: Theoretical perspectives. New York: Guilford; 1996.
7. Goldberg LR. The structure of phenotypic personality traits. *Am Psychologist.* 1993;48(1):26-34.
8. Goldberg LR. An alternative "Description of Personality": The Big Five factor structure. *J Pers Soc Psychol.* 1990;59:1216-29.
9. Ashton MC & Lee K. Six Independent Factors of Personality Variation: A Response to Saucier. *Eur J Personal Disord.* 2002;16:63-75.
10. Lee K & Ashton, MC. Psychometric Properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behav Res.* 2004;39(2):329-58.
11. Ashton MC & Lee K. Honesty-Humility, the Big Five, and the Five-Factor Model. *J Pers.* 2005;73:1321-53.
12. Ashton MC & Lee K. The prediction of honesty-humility related criteria by the HEXACO and five-factor models of personality. *J Res Pers.* 2008;42:1216-28.
13. Lee K, Ashton MC, & Shin KH. Personality correlates of workplace anti-social behaviors. *Applied Psychology: An International Review.* 2005;54:81-98.
14. Simms LJ. The Big Seven Model of Personality and Its Relevance to Personality Pathology. *J Pers.* 2007;75:65-94.
15. Digman J. Higher-order Factors of the Big Five. *J Pers Soc Psychol.* 1997;73:1246-56.
16. DeYoung C. Higher-order Factors of the Big Five in a Multi-informant sample. *J Pers Soc Psychol.* 2006;91:1138-51.
17. Musek J. A general factor of personality: Evidence for the Big One in the Five-Factor Model. *J Res Pers.* 2007;41:1213-33.
18. Žižek S. *Looking Awry: An Introduction to Jacques Lacan through Popular Culture.* Cambridge, Mass.: MIT Press; 1991.
19. Žižek S. *Welcome to the Desert of the Real.* London: Verso; 2002.
20. Matijašević Ž. Žižekovo zbiljsko kao supstancija što izmiče hegelovskom subjektu. *Filozofska istraživanja* 2003;89:407-16.

21. Milanko A. Poredak Realnog u lakanovskoj psihoanalizi. Filozofska istraživanja 2011;31:407-416.
22. Birbaumer N, Veit R, Lotze M, Erb M, Hermann C, Grodd W, et al. Deficient Fear Conditioning in Psychopathy. Arch Gen Psychiatry.2005;62:799-805.
23. Alcock J. The triumph of sociobiology. New York: Oxford University Press; 2001.
24. Buss D. Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. Boston: Pearson Education; 2004.
25. Eysenck H, Eysenck S. Eysenckov upitnik ličnosti (djeca i odrasli). Jastrebarsko: Naklada Slap; 1994.

Selman REPIŠTI, magistar psihologije, Sarajevo, BiH

Selman REPIŠTI, Master of Psychology, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

E-mail: selman9r@yahoo.com